

Opponensi vélemény Varga Katalin: The phenomenology of hypnotic interactions. Nova Publishers, New York (2013) című, MTA doktori disszertációként beadott kötetéről

Varga Katalin MTA doktori disszertációként a címben megjelölt kötetet nyújtotta be angol nyelven. A kötet 333 számozott oldalt tartalmaz, ebből a „főszöveg” 265 oldal, a továbbiakban 13 melléklet, 36 oldal irodalomjegyzék, index név- és tárgyszó jegyzet következik. A kötet (a mellékletek nélküli főszöveg) 37 táblázatot és 22 ábrát tartalmaz (fejezetenkénti számozással), valamint 33 keretezett írást. A kötetben szereplő kutatások nagyobbik része korábban megjelent a szerző és munkatársai közleményeiben (folyóiratcikkek, könyvek, könyvfejezetek, előadások). Néhány, korábbi referenciával nem rendelkező kutatás is szerepel a kötetben (pl. a 13. fejezetre nézve nem találtam egyértelmű hivatkozást – Józsa, 2012b?), illetve 6 szakdolgozat és diplomamunka eredményei is szerepelnek a kötetben.

A szerző a kötetben a Budapesti Hipnózis Laboratórium több évtizedes hagyományait fejleszti tovább: alapozva a Laboratórium interakciós szemléltére (azaz, a hipnózist a hipnotizőr és az alany közötti interakcióként kezelik), az interakciós szinkront a személyes élmények (élménybeszámolók) szintjére terjesztette ki.

A kötet felépítése a következő: előszó, köszönetnyilvánítás és bevezetés. Ezután található a kötet 6 nagy része, ami fejezetekre bomlik (összesen 21 fejezetre). Az egyes részek: 1. A szinkron a diádikus kapcsolatokban, 2. A hipnotikus interakció, 3. A hipnotikus kapcsolat fenomenológiája, 4. Interakciós szinkron élményszinten, 5. A fenomenológiai adatok interakcionális megközelítésének speciális lehetőségei, 6. Diskusszió, kitekintés.

A kötetben a szerző a hipnózishoz fenomenológiai szempontból közelít, interakciós keretben, ahol az interakciós szinkron, illetve az ennek vizsgálatára ki-, illetve átalakított mérőeszközök szolgálnak a bemutatás középponti elemeiül. (A fenomenológia kifejezés nem kapcsolódik a filozófia fenomenológiai hagyományához.)

Bírálatomban a szerző munkáját mutatom be a hipnózis élményszintű leírásával kapcsolatban: elméleti megfontolásait és empirikus eredményeit. Igyekszem ennek a munkának a hipnóziskutatásra, illetve a hipnózis tudományos értelmezésére gyakorolt hatását érzékeltetni. Végül, néhány kritikai észrevételt fogalmazok meg a szerző által használt egyes fogalmakkal, illetve módszerekkel kapcsolatban.

Amiként a szerző több mint 30 éve bebocsátást nyert a Bányai Éva vezette Hipnózis Laboratóriumba, úgy kívánja bevezetni az olvasót a hipnotikus kapcsolat – és majd látjuk, más diádikus kapcsolatok - résztvevőinek *élményvilágába* (1. o.). A hipnózis Bányai Éva (1991) által képviselt szociál-pszichobiológiai modellje annak interakciós jellegére hívja fel a figyelmet: ez a szerző kiindulása is; az itt megjelenő szubjektív élményeket kívánta elemezni és értelmezni.

A Bevezetés fontos része a kísérletes és a klinikai hipnózis közötti különbségek meghatározása, bár a szerző maga is hipnoterapeuta, vizsgálatainak döntő többsége kísérleti helyzetben született. Erre később, a kötetben megjelenő állítások limitációi között is felhívja a figyelmet (259.o.), illetve egy lehetséges fejlődési irányynak tartja a klinikai alkalmazást (261.o.).

A szerző vizsgálatainak középpontjában a hipnózis interakciós szinkron jelenségei állnak, amely szinkron fogalmat a résztvevők (alany és hipnotizőr) személyes élményeire is kiterjeszti. A szerző bemutatja, hogy mind a személyes élmények vizsgálata, mind pedig a hipnózis mint résztvevőjének bevonása mennyire ritka a szakirodalomban. Ez azért is érdekes, mert a szerző idézi – többek között – Barnier és Nash (2008) véleményét, miszerint éppen a szubjektív élmények teszik a hipnotikus állapotot különlegessé.

Az I. rész a diádikus kapcsolatokban megjelenő szinkron jelenségével foglalkozik. Már az irodalmi bevezetőben is megjelenik a szinkron interperszonális és interaktív felfogása, kiegészülve két személy egymásra hangolódásával a hipnózison kívüli helyzetekben is (diádikus kapcsolatok). A szinkron mellett az aszinkron működés is fontos – hiszen ez is relációs viszonyban jelenik meg. A szerző a hipnózist mint a diádikus interakció modellhelyzetét tekinti, azonban azt is kiemeli, hogy a hipnózis „önmagában” álló, „saját jogon” történő tanulmányozása is szolgál fontos belátásokkal. Azonban, a hipnózis interakciós szemléletű kutatása ritka; a hipnotizőr és az alany kölcsönkapcsolatát, illetve a hipnotizőr reakcióit sem vizsgálják.

A hipnózis élményvilága csak korlátozottan volt érdekes a kutatók számára, míg a viselkedéses és a pszichofiziológiai válaszok kutatása kiterjedtnek mondható. A szerző – miközben az élmény megragadására törekszik -, megvizsgálja és elveti az élmény bizonyos aspektusait kutató kérdőíveket, vagy a hipnózis, vagy a hipnózison kívül megjelenő hipnózisszerű élmények mélységét vagy erőteljességét („hipnabilitás”) célzó eszközöket, mint amelyek alkalmasak lennének az élmény vizsgálatára. Miközben utal az ezekkel az eszközökkel mért személyes élmények típusaira, felhívja a figyelmet a személyes élmények és a viselkedésbeli mutatók eltéréseire, a két jellemzőcsoport divergenciájára – és éppen ezt az elkülönböződést tartja elsősorban vizsgálatra érdemesnek.

Az egyik saját vizsgálatában az alanyok „szabad beszámolóinak” tartalomelemzését végezte el (97. o.): itt sem talált szoros korrelációt az élmények és a viselkedésbeli mutatók között; ugyanakkor a szubjektív élmények az alacsony hipnabilitású személyeknél is megjelentek (tehát ezek megjelenése nem feltétlenül a megváltozott tudatállapotokhoz kötődik).

Véleményem szerint, itt történik egy döntő fordulat: mivel a rendelkezésre álló eszközök vagy azok szokásos alkalmazási módja nem bontják ki a szubjektív élményeket, ezért a szerzőnek (és munkatársainak) új módszereket, vagy a régiek nem szokványos alkalmazását kellett megtalálni ehhez a feladathoz.

Ilyen a Paralel Experiential Analysis Technique (PEAT): az eredeti mérőeszközhöz képest a hipnotizőr is beszámol az élményeiről (így válik a Whitehead, 1996, által kidolgozott EAT módszer „paralellé”). A módszerrel lehetővé válik – egyebek mellett - a hipnotikus szinkron jellemzése, illetve a hipnotizőr munkamódjának leírása.

Az Archaikus Bevonódás Skálája (ABS) diádikus verziója a hipnotizőrre is kiterjed. A Phenomenology of Consciousness Inventory-t (PCI) a szerző és munkatársai szintén kiterjesztették a hipnotizőrre. Ez a mérőeszköz vizsgálja talán a legjobban a résztvevők szubjektív élményeit egy öt faktoros skála segítségével.

A Diádikus Interakciós Harmónia kérdőív (DIH) a szerző és munkatársai saját fejlesztése. Elsősorban az ülés atmoszférájáról tudósít, de hipnózison kívüli diádikus helyzetekben is alkalmazták (egy ilyen helyzetben történt a standardizációja is). A 4 alszálaja a hipnabilitással

is korrelál (Stanford Hypnotic Susceptibility Scale: SHSS). Az alanyoknál az élményekkel (PIC) nem mutat összefüggést, azonban a hipnotizőröknél igen: az ő szubjektív tudatállapot-változásuk kapcsolódik az interakció jellemzőihez (elsősorban az intimitáshoz, ami a DIH egyik alskálája).

Mint láttuk, a szerző a hipnózis alanya mellett egyenlő figyelmet szentel a hipnotizőr élményeinek is. A kísérletes hipnózis irodalmában ez nem a szokványos megközelítés: az alanyok tulajdonságai nagyobb kutatói figyelmet kaptak. Más volt a helyzet a klinikai alkalmazásnál, elsősorban a pszichoanalitikus indíttatású kutatásokban, ahogy erre a szerző utal a viszontátétel, a kölcsönös hipnózis, a hipnotizőr tudatállapot-változásai, a terapeuta – kliens kapcsolat vagy éppen a hipnotizőr képzés kapcsán. Saját vizsgálatában a szerző és munkatársai standard és aktív – éber hipnózis során vizsgálták a hipnotizőr élményeit (PEAT) (11. fejezet). Az élményeket mutatja be a szerző a 121-128. o.-akon. A szerző összegzése szerint a hipnotizőr személyisége, szubjektív élményei, készségei fontos szerepet játszanak a hipnózis kialakításában (főleg alacsony vagy közepes hipnábilitású személyeknél). Az eredmények arra is alkalmasak, hogy megszabadítsák a tanuló hipnotizőröket az irreális elvárásaiktól. A szimulátorokkal végzett vizsgálatból is a hipnotizőr reakcióit emelem ki: noha az ülést „valódinak” tartották, számos ponton ambivalencia, kétség jelent meg a szubjektív beszámolóikban (12. fejezet).

Ahogy erről már szó esett, a szerző (és munkatársai) a hipnózison kívüli, más diádikus helyzetben is tanulmányozták az interakcionális jellemzőket. A DIH mellett a Visual Imaginative Synchrony (VIS) kérést is használták. Ebben a vizsgálati elrendezésben a hipnózis nem mutatott kiemelkedő élményt a többi, mindennapi élethelyezethez képest, sőt, a DIH értékei alulmaradtak a hipnózishoz képest.

A 4. rész az interakcionális szinkron állítja a középpontba. A DIH adatai három munkamódot írnak le: a szinkron, a kompenzáló (mindkettő kooperációra utal) és a függetlent. A szinkron megjelenése nem függött a hipnábilitástól. Egyedül a DIH Communion alskálája mutatott nagyobb szinkron (az alany és a hipnotizőr között) a nagyon hipnábilis csoportnál. A minden szintű hipnábilis csoportnál megjelenő szinkron lehet az oka a hipnózis széleskörű klinikai alkalmazásának. A szerző szerint a hipnotizőr hipnábilitásának hatását a rapportra – azaz, ebben az esetben a szinkronra – korábban nem vizsgálták, és a kutatás eredménye szerint ez a tényező nem befolyásolja az alanyok hipnotikus válaszkészségét. A vizsgálati adatokon elvégzett klaszteranalízis szerint (Józsa, 2012b) az interakcionális szinkron négy klaszterbe rendeződött (DIH, PCI, ABS adatok alapján): ez a hipnotizőr és az alanyok közötti komplex kapcsolatrendszerre utal. Kiemelem az 1. klasztert, ahol az alanyok nem involválódtak, a hipnotizőr pedig feszültnek érezte a kapcsolatot, ugyanakkor mindkét fél közepesnek ítélte az interakciót. A 3. klaszternál pedig, az alanyok involválódtak, a hipnotizőr kevésbé, mindkét fél ellentétesen értékelte az interakciót.

A szerző a továbbiakban (az 5. részben) az interakcionális megközelítés további lehetőségeire világít rá. Így az apai és az anyai hipnózis stílusnál, az utóbbi esetében pozitív, előbbinél pedig negatív korrelációk alakultak ki a PCI Megváltozott élmény skálája esetében. A DIH és a PIC mintázata is eltért a két hipnózis stílusnál, azonban a kis elemszámok miatt az eredmények nehezen értelmezhetők (4 hipnotizőr, 8 alany és 32 ülés szerepelt a vizsgálatban). A rokonsági hatások tekintetében a monozigóta ikreknél volt megfigyelhető a hipnotikus interakció magas értéke (DIH pontszámok), ugyanakkor az élmények tekintetében (PIC) ez az

eredmény nem mutatkozott. A monozigóta ikrek DIH eredményei tehát egymással korreláltak – noha más-más hipnotizőrrel kerültek kapcsolatba. A szerző ezt az ikrek „magukkal hozott”, reaktív interakciós mintázatával magyarázza, amire a környezeti tényezők – pl. a hipnotizőr jelenléte – csak kis hatással bírnak. Az interakcionális megközelítésre egy másik példa az oxitocin rendszer vizsgálata. A szerző vizsgálatában 4 hipnotizőr és 6 személy szerepelt, de mintavételi okok miatt csak 12 ülés adatait tudták elemezni. A vizsgálati elrendezésben a nyálból határozták meg az oxitocin és a kortizol szintet a hipnózis előtt és után, továbbá mindkét félnél (hipnotizőr és alany) felvettek kérdőíveket: PCI, DIH, ABS, STAI, s-EMBU: short version of „My Memories of Upbringing” skálát. Ahogy a szerző is fogalmaz, az eredményeket nagy óvatossággal kell kezelni (201.o.). Az eredmények a hipnotikus kapcsolat interaktív voltára utalnak (a DIH Communion faktora és az alanyok oxitocin szintjének emelkedése közötti kapcsolat, a s-EMBU Érzelmi melegség skálája és a hipnotizőr emelkedett oxitocin szintje között). Itt tehát egy transzgenerációs hatás is megjelenni látszik (az alanyok iránti szülői viszony tekintetében; pontosabban, ahogy a szerző is írja, ahogy erre az alanyok visszaemlékeztek).

A kötet következő, 5. része a diszkusszióval és a kitekintéssel foglalkozik. Három fejezetet találunk itt: az egyik a hipnózissal mint korrekatív élménnyel, a másik mint megtartó erővel foglalkozik, az utolsó pedig a kötet összegzése. A szerző irodalmi összegzése szerint a korrekatív élmény alapja annak relációs volta. Mindennapos élethelyzetekben szerveződő diádokban is megfigyelhető a DIH és a korai kapcsolati problémákra utaló kapcsolati (attachment) típusok összefüggése (Bácsi, 2011). Ez az eredmény egy diplomamunkából származik, talán itt célszerű lett volna a vizsgálati helyzet – online kérdőívkitöltés – és a minta bemutatása. A korrekatív emocionális élmény egyik vívőanyaga lehet a hipnotizőr hangja (az idevonatkozó vizsgálat egyes részleteit a 28. keretes írás tartalmazza). A hipnotikus kapcsolat mint tartóerő (holding) fejezetben a szerző a hipnotizőr szerepét emeli ki, aki a szuggesztív segítségével alakítja az alany szubjektív világát. A hipnotizőrrel szembeni elvárás, hogy „elég jó” legyen (a Winnicott-i értelemben) (236.o.).

A szerző az Összegzésben (21. fejezet) sorolja fel új eredményeit. Ezeket az eredményeket tartalmazza a szerző által összeállított Tézisek 10-12. oldala is:

- a szerző kiterjesztette az interakcionális szinkron fogalmát az élményszerveződésre is; azaz, diádikus helyzetekben nemcsak a viselkedéses vagy az elektrofiziológiai jelekben tapasztalható harmónia, hanem az élményekben is;
- ennek az élménybeli szinkron jelenségnek a tanulmányozását mérőeszköz adaptálással, továbbfejlesztéssel és új mérőeszköz kialakításával segítette elő: PEAT, ABS és a DIH mint saját fejlesztés. Mindegyik eszköz esetében az adatok mindkét interakciós féltől származnak;
- ismétlődő élménytartalmakat azonosított hipnotizőrök beszámolóiban;
- az élmények is szimulálhatók (hasonlóan a szimulált hipnózishoz);
- a hipnotikus helyzet összevethető más, mindennapos, diádikus élethelyzetekkel;
- hipnózis esetén az interakcionális szinkron jellegzetességeit dokumentálta a két fél egymásra vonatkoztatott élményei alapján: egyes esetekben magas kooperációt talált (szinkron vagy kompenzációs mechanizmussal), máskor pedig független jelenségeket;
- a kapcsolatokban inkább az élményszerveződés és a viselkedéses jelek széttartása figyelhető meg;

- hipnózisban az élményszerveződés és a hipnabilitás nem korrelált (az interakcionális szinkron alapján, de a viselkedéses jegyekben sem volt lineáris korreláció látható);
- az élményszerveződés monozigóta ikrek esetében hasonlóságokat mutat;
- megfigyelt olyan jelenségeket, amelyek a hipnózis stílusával függtek össze (anyai és apai stílusú hipnózis);
- pilot kutatás keretében vizsgálta a hipnózis, a hipnabilitás, a hipnotizőrnek az alany észlelt gyermekkori élményeire adott reakciója közötti kapcsolatot az oxitocin rendszer bevonásával.

A továbbiakban igyekszem a szerző eredményeit elhelyezni a hipnóziskutatás interakciós vonulatában. Mivel magam nem vagyok hipnóziskutató, ezért ebben is a szerző megjegyzéseire támaszkodom. Mint láttuk, a szerző megközelítésének alapja Bányai Éva szociál-pszichobiológiai hipnózis modellje. A szerző többször is megjegyzi, hogy bár a hipnózis élménye kivételes – ahogy erre más szerzők is utalnak -, mégis ezt az élményt kevésbé vizsgálják: sem az alany, sem pedig a hipnotizőr beszámolója alapján. Ha az élmény meg is jelenik, megmarad az anekdota vagy a példa szintjén (Perry, 2004, megfigyelését idézi a szerző a 6.o.-on). A hipnotizőr tanulmányozása – úgy látszik – a Budapesti Hipnózis Laboratórium egyik, ha nem is sajátossága, de mindenképpen jellemzője.

A két szereplő (hipnotizőr és alany) közötti kapcsolat tanulmányozása vezetett el a különböző szintű – viselkedéses és pszichofiziológiai – szinkron folyamatokhoz, majd az élményekben is megjelenő szinkronig. Innen már tovább lehetett lépni az élménybeli szinkron – vagy éppen a szinkronhiányos esetek – és más, a hipnózisra jellemző tulajdonság tanulmányozása felé (pl. hipnabilitás, archaikus kapcsolatok, vizuális képzelet, stb.). A másik irány, ezt kiegészítendő, a mindennapos diádikus kapcsolatok vizsgálata, azzal az eszköztárral, ami az előzőekben megjelent. Pontosabban, egy oda-visszaható megismerő munkát látunk, pl. a közös Rorschach-teszt felvétel „diádjai” között tapasztalt interakciós jellemzők „átvihető” voltak a hipnózisra is. A szubjektív élmények, illetve az élményszerveződés sajátosságai utat nyitottak más jellegű kutatások felé is: pl. a rokonsági vagy a transzgenerációs kapcsolati modellek és mintázatok irányában.

A kötetben azt is érdekes volt látni, ahogy évszázados fogalmak (pl. magnetikus kölcsönös kapcsolat [Mesmer], szomnambulikus szenvedély [Janet], heves szerelem [Binet]) hogyan nyerik el értelmüket az interakciós modellben vagy akár a szinkron jelenségében.

Kritikai megjegyzéseim a bemutatás módszerére, illetve ismeretelméleti megalapozottságára vonatkoznak.

A kötetben nem publikált, illetve nem lektorált lapokban megjelent kutatások és előadások is szerepelnek – ugyanakkor e bemutatások a kötetben több ponton hiányosak: a módszer ismertetése, néha az eredményké is. Utalást, természetesen, találunk a forrásokra vonatkozóan. Ez lehet műfaji probléma: egy összefoglaló műben ezek az utalások elfogadhatók (sőt, nincs is hely minden egyedi kutatás bemutatására); egy kutatómunkán alapuló MTA doktori disszertáció viszont olyan vizsgálatokat tartalmaz, ahol részletezik a módszereket és az eredményeket. A szerző az előbbi megoldást választotta, annak esetleges hiányosságaival.

Felmerült bennem még az a kérdés, hogy ha egy-egy vizsgálatban egy hipnotizőr több ülést vezetett, illetve egy-egy alany több hipnotizőrrel is kapcsolatba kerülhetett, akkor a statisztikai problémán túl, az egyes ülések egymástól független eseményként történő kezelése nem okozhat-e az interpretációban torzítást?

Az ismeretelméleti kritikám a szubjektív élmények, az élményvilág, illetve az egyéni beszámolók tudományfilozófiai státuszára vonatkozik. Maga a szerző is fontosnak tartja munkája „filozófiai háttérét” (23. o.). A szerzőnek a szubjektív élmények megközelítésével kapcsolatos álláspontját vitatom: munkája alapvető megközelítési keretének tartja a 27. o.-on felvázolt modellt:

arousal változás → érzelem → viselkedéses válasz

A szerző az élményeket a középső elemhez rendeli. Nézetem szerint ebben a megközelítésben elsikkad az élmények és a róluk szóló beszámolók nyelvi és narratív természete, kimaradnak a pszichológia és a társadalomtudományok „fordulatai”: az interpretatív és a hermeneutikai, a narratív, a nyelvi, a szöveg „fordulatok”. Végül is, leegyszerűsítve, ezek mind azt célozzák, hogy a szubjektív élményeket és ezek elbeszélését önálló, már az érzékelő-észlelő személy által értelmezett jelentéseként kezeljük, amelyeknek sajátos törvényszerűségei nem írhatók le pl. a viselkedéselemzés módszereivel, hiszen azok nem egyszerűen a viselkedés korrelátumai.

Mindeközben ezek a „fordulatok” kidolgozták a maguk elemző eljárásait, amiket összefoglalóan kvalitatív hagyománynak nevezhetünk. Ebben megjelennek olyan módszerek, amelyek a szerző által felidézett eseti-egyedi példákat („anekdotákat”) kezelni tudják: akár az idiográfikus bemutatáson keresztül, akár egy átfogóbb kvalitatív módszer alkalmazásával. A lehetséges narratív elemzésre jó példa a hipnotizőrök beszámolóinak tartalomelemzése a 11. fejezetben. Véleményem szerint, e módszerek alkalmazásával az egyedi-egyéni élmények dinamikusabb és részletgazdagabb képét kaphattuk volna. A hermeneutikai megközelítés pedig jól tudja értelmezni az olyan kérdéseket, mint a 32. o.-on megjelenő rész – egész „létraként” ábrázolt viszonyát (a konkrét-személyes és a társas-társadalmi szint vonatkozásában).

Az előző ismeretelméleti kérdésnél szűkebb tartományt jelent – de még mindig kapcsolódva ehhez a nézőponthoz – a társas viszonyok ábrázolása. A szerző rendkívül gazdag ismeretanyag felvonultatásával mutat be különböző társas viszonyokat és viszonyulásokat. A legtöbb esetben azonban hiányérzet jelent meg bennem, hogy ezeket a társas viszonyokat, a normakövetést, az interakcionalitást, az interszubjektivitást, stb. alapvetően az egyén szemszögéből, döntően személyiségpszichológiai vagy kötődéseméleti megközelítésből látjuk. A szociálpszichológia vagy a Goffman-i értelemben vett mikroszociológia tágabb perspektívában láttatja ezeket a jelenségeket (és ne feledjük, valaha még a szimbolikus interakcionalizmus is különálló megközelítésként létezett – utalva a szerző egyik alapvető kifejezésére, az interakcióra).

Pl. a szerző Argyle-re hivatkozva említi, hogy az emberek egymásra hangolódásának rejtett szabályai mennyire nehezen megragadhatók (29. o.); vagy a szociális kontroll

bemutatásának elvi nehézségei a 69. o.-on (a „figyelem” aligha magyarázza ezeket a folyamatokat); vagy amikor a szerző arra céloz, hogy az interakciós partnereknek, illetve a csoporttagoknak nem kell „tudatában” lenniük annak, hogy bonyolult szabályokat követnek (a 36., majd a 242. o.-on). A szabálykövetés vagy az interszónális egymásra hangolódás a kötet alapkérdései. Nézőpontom szerint pl. a szociálpszichológiai, a kommunikációelméleti perspektíva vagy éppen a diskurzuselemzés szempontjainak alkalmazása hasznos lehet ezeknek a társas folyamatoknak a leírására és értelmezésére. Az élmények szinkronicitásának kérdését (259. o.) az együttes-élmény fogalmával Mérei Ferenc is értelmezni próbálta. A szociálpszichológiai nézőpont megjelenik a kötetben (pl. az 1. számú keretes írásban), ahol Theodore R. Sarbin neve is előkerül, aki a szerepelméletet alkalmazta a hipnózisra. Ezen a ponton érdekelne, hogy a szerző az 1. keretes írás gondolatait miért nem vitte tovább, hiszen az általa is képviselt szociálpszichobiológiai modell is tartalmaz ilyen elemeket.

Közbevetően megjegyzem, hogy fontos a szerző meghatározása az *interakciós* szinkronról, mert ezzel megkülönbözteti olyan jelenségektől, ahol szintén láthatunk szinkronicitást, pl. a masírozó katonáknál. Itt a szinkron más szabályozás hívja életre (ahogy ezt pl. az enaktív interszubsztantívitás kapcsán megismerhetjük, amire a szerző is hivatkozik a 256. o.-on).

Ezért a szerző által értelmezett szinkront én elválasztanám a norma- és szabálykövetésnél megjelenő szinkronjelenségektől.

Korábban úgy fogalmaztam, hogy a szerző kötetének címében szereplő fenomenológiának nincs köze a filozófiai fenomenológiához. Fenntartva ezt a véleményem, meg kell említenem, hogy a szerző hivatkozik fenomenológiai pszichológiai kiindulású szerzőkre (pl. Erika Fromm, de Jaegher). Éppen ezért érdekelne, hogy a szerző szerint milyen tudományos értéket képvisel a fenomenológiai pszichológiai kutatók hozzájárulása a hipnózis értelmezéséhez. Ez azért is érdekes kérdés, mert a fenomenológia – ha valamivel, akkor - az „élménnyel” (vagy a tapasztalattal) tud kezdeni valamit, a szerző „élményközpontú” megközelítéséhez hasonlóan. De lehetséges, hogy itt az „élmény” más-más típusú felfogásával vagy megközelítésével van dolgunk.

De ezek a kritikai észrevételek nem kisebbítik a szerző érdemeit.

A kötet stílusa szigorúan tudományos; a szerző minden állítását hivatkozásokkal támasztja alá. Néha már szívesebben olvastam volna tovább a szerző saját nézeteit, mint újabb és újabb szerzők véleményét. A szigorúság a vizsgálati elrendezésekben is megjelent; a szerző minden vizsgálóeljárást többszörös kontrollnak vetett alá; jellemző, ahogy az egyik elrendezésben a pontozót is pontozzák (106.o.). A szakdolgozatok, PhD értekezések szerepeltetése egyfelől erény: mutatják a szerző által bevont kutatók körét, de hátrány is, mert lektorálásuk – és a kötetben a részletes bemutatás - elmaradt.

Összefoglalva, a szerző által az MTA doktori fokozatszerzési eljárásban benyújtott kötet (és a tézisek gyűjteménye) a szerző önálló szellemi terméke, bemutatja a hipnózis és más, diádikus helyzetek tanulmányozásával szerzett, közel három évtizedes tapasztalatait és tudományos eredményeit. A szubsztantív élménymintázatok tanulmányozása, illetve az ennek során kidolgozott mérőeszközök elősegítik a hipnózis, de a diádikus társas

interakciók mélyebb megértését is. A szerzővel közösen publikáló kutatók a szerző műhelyteremtő munkásságát bizonyítják.

A kötet és a tézisek gyűjteménye megfelel a MTA doktori fokozatszerzéssel kapcsolatos követelményeinek. A disszertációt nyilvános vitára javaslom és indítványozom a Bíráló Bizottság számára, hogy Varga Katalinnak a MTA doktora fokozatot ítélje oda.

Budapest, 2016. június 26.

Prof. Dr. Rácz József, a MTA doktora
bíráló